

УДК 930.2(477)"1920/1934"

В. М. ВОРОНІН*

**ІНСТИТУТ ПРИСВОЄННЯ ПОЧЕСНИХ ЗВАНЬ
В НАГОРОДНІЙ СИСТЕМІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
20–30 рр. ХХ ст.**

Досліджено історію виникнення у вітчизняній нагородній системі практики відзначення почесними званнями в двадцяті роки ХХ сторіччя, її зміст, документально-правову базу, а також подальший розвиток інституту почесних звань в тридцяті роки.

Ключові слова: нагородна система; почесні звання; кодекс законів про народну освіту; УСРР; УРСР; українська фалеристика.

Не можна не погодитися з тезою класичного дослідження з історії вітчизняної фалеристики “Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини” щодо питання генези нагородного інституту почесних звань в Радянській Україні: “Паралельно з орденами центру і республіканською державною відзнакою в нагородній системі України набули високого авторитету і значення почесні звання – нова форма відзначення громадян за успіхи в господарському та культурному будівництві в республіці”¹.

Уперше відзнаки з’являються в нагородній системі УСРР вже на самому початку 20-х років.

У кодексі законів про народну освіту УСРР розділ третій під назвою “О присвоении почетных званий” був повністю присвячений цьому питанню. І саме тоді вперше у вітчизняній нагородній системі починається практика нагородження почесними званнями, що було абсолютною новацією у світовій фалеристиці. Важко переоцінити значення цього факту, враховуючи, що до середини 90-х років, вже за часів незалежної України, саме почесні звання були головним, а де-факто і майже єдиним елементом вітчизняної нагородної системи.

У вищезгаданому кодексі законів про народну освіту УСРР було визначено наступне щодо введення інституту почесних звань:

“765. Особо отличившиеся как дарованиями, так продолжительностью и преданностью служению трудящимся массам, работники ис-

---

* *Воронін Віктор Миколайович* – кандидат історичних наук, перший заступник Голови Державної архівної служби України.

куств могут быть награждаемы званием Заслуженного артиста (художника) УССР”.

Також у кодексі чітко визначався порядок присвоєння почесних звань діячам мистецтв та матеріальні привілеї, які надавалися нагородженим:

“766. Означенные звания присваиваются постановлениями коллегии Наркомпроса, по представлении Главполитпросвета, согласованным с соответственными руководящими профессиональными органами и могут быть сопровождаемы присуждением ценных материальных наград.

767. Присвоение звания Народного артиста (художника), а также отличий, сопровождаемых материальным пожизненным обеспечением, вносится Главполитпросветом через Наркомпрос на утверждение Совета Народных Комиссаров”².

Запровадження інституту нагородження почесними званнями не залишилось тільки на папері – практично відразу воно почало реалізовуватися на практиці. Серед перших нагороджених були визначні діячі українського мистецтва, що повинно було продемонструвати турботу комуністичної влади про його розвиток.

У фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України відклалися документи про нагородження діячів українського мистецтва почесним званням, зокрема є Постанова Ради народних комісарів УРСР про нагородження видатної української акторки і однієї із засновниць українського професійного театру М. К. Заньковецької (Андросовської). Навряд чи можна сумніватися, що ця Постанова була першою у черзі нагородження почесними званнями.

Згадану урядову Постанову від 12 січня 1923 року підписали у Харкові наступні посадові особи (подається мовою оригіналу) – “За председателя Совета Народных Комиссаров УСРР М. Фрунзе, Управляющий делами Совнаркома П.Солодуб, Секретарь СНК И. Стрелков”³.

Особливо зазначимо – те, що Постанова була підписана самим М.Фрунзе, надзвичайно важливою фігурою не тільки у республіканській, але і в союзній державно-партійній ієрархії, свідчить про велику увагу, яка приділялася владою питанню нагородження діячів мистецтва почесними званнями.

Відповідно до підписаної Постанови Раднаркому:

“В ознаменование сорокалетия сценической деятельности Марии Константиновны Заньковецкой и заслуги ее перед украинским театром Совет Народных Комиссаров постановил:

1. Представит Марии Константиновне Заньковецкой звание Народной артистки УСРР.

2. Театр бывший Троицкий народный дом в Киеве именовать впредь театром им. М.К.Заньковецкой.

3. Признать за М.К.Заньковецкой право на усиленную пожизненную пенсию и предложить НКСобесу и НКПросу установить размер таковой”⁴.

Звертає на себе увагу наступна обставина. Нагородження почесним званням з самого початку не було суто моральним заохоченням – воно передбачувало одночасно і надзвичайно суттєві матеріальні пільги (у даному випадку – встановлення високої пенсії). Таким чином, це суттєво підвищувало вагу згаданої нагороди, у тому числі порівняно з нагородженими вищими державними відзнаками. Досить згадати, що навіть нагородження найвищою державною відзнакою УСРР – орденом Трудового Червоного Прапора не передбачало автоматично надання якихось фінансових пільг чи будь-яких матеріальних привілеїв.

Після нагородження М. К. Заньковецької було проведено ще низку нагороджень видатних діячів національного мистецтва.

При цьому слід відзначити, що поступово нагородження набирало усталенішої форми – йому передувало обов'язкове подання з переліком заслуг кандидата на відзнаку, що не завжди було зроблено при найперших нагородженнях.

Усталена процедура нагородження чітко відслідковується у наявних архівних документах. Також вона свідчить про зростання престижності нагородження почесним званням, що впливає з тексту обґрунтування нагородження, де ретельно перераховуються заслуги кандидата та робиться подання про нагородження.

Так, є кілька обґрунтувань відзначення видатних діячів української культури, які були нагороджені після М.К.Заньковецької.

Наприклад, у обґрунтуванні нагородження (було підписано у Харкові 8 серпня 1925 року) почесним званням Народного артиста видатного режисера Леся Курбаса сказано наступне: “Беручи до уваги не втомну роботу тов. Курбаса О. С. в галузі революційного театрального мистецтва, його заслуги як провідника нових течій в українському театральному мистецтві, що значно сприяв розвитку пролетарського театру в Україні й поступовому перетворенню форм останнього, а також заслужену популярність його серед робітників, селян не тільки в УСРР, але й поза її межами, – Рада Народних Комісарів постановила: нагородити артиста і режисера Курбаса Олександра Степановича званням Народного артиста Республіки”⁵.

Також слід зазначити, що нагородженню обов'язково передувала низка документів, без яких нагородження не могло відбутися, і їх кількість постійно збільшувалася, що свідчило про ускладнення процедури. Серед них головним документом було подання профільного Народного комісаріату, в якому докладно перераховувались заслуги претендента на нагородження почесним званням.

Так, у поданні на нагородження видатної української акторки М. М. Старицької було сказано, що вона є “найстарішою й видатнішою акторкою Українського театру, що вона є фундатором першої на Україні Драматичної школи, що існує й досі, що вона, маючи змогу за-

їмати дуже видатне положення в колі найкращих театрів, головним чином проводила свою роботу в фабрично-заводських районах і заснувала кілька народних театрів, що існують дотепер. Протягом 40 років М. М. Старицька цілком віддавалася артистичній і педагогічній діяльності і має заслуги як “Герой труда”⁶.

Про постійну деталізацію процесу оформлення документів на нагородження свідчить й те, що з часом обов’язковою для всіх кандидатів на нагородження стала особиста підписка про політичну лояльність, без якої у більшості випадків не відбувалося оформлення документів.

Так, наприклад, артист театру Української державної драми в м. Одеса І. Е. Замічковський 18 березня 1926 року дав розписку про політичну лояльність наступного змісту: “Я, нижче підписаний Іван Едуардович Замічковський, Артист українського театру, даю свій підпис. Що до цього часу проти Радянської влади не виступав і виступати не буду”⁷.

Значимо: при цьому так і не було вироблено усталеної форми подібної підписки про політичну лояльність. Це було однією з ознак того, що нагородна система УСРР тривалий час знаходилась у процесі становлення.

Про довільність форми цього обов’язкового для нагородження документа свідчить, наприклад, підписка від 25 березня 1926 року співака Харківської державної опери О. Г. Мосіна, що значно відрізняється від тексту підписки І. Е. Замічковського: “В Наркомпросвещения артиста Государственной оперы Александра Григорьевича Мосина. Заявление. Настоящим подтверждаю, что за все время существования Советской власти к последней относился всегда сочувственно и ни в каких выступлениях против Советской власти не участвовал”⁸.

Однак у деяких особистих справах нагороджених згадана підписка відсутня.

Ця деяка неусталеність процедури нагородження, відсутність єдиного для всіх випадків чіткого переліку документів, необхідних для нагородження (хоча в цілому процес поступово розвивався у напрямі деталізації і формалізації), було характерне для вітчизняної нагородної системи до середини 30-х років. Як було цілком слушно зазначено в “Українській фалеристиці. З історії нагородної спадщини”: “Навіть короткий перелік нагороджень, що відбувалися в Україні з 1922 року, дає підставу стверджувати – надання “почесного чину” не мало чітко визначеного правового підґрунтя. Подання про нагородження надходили від різних установ та відомств, надсилалися до Наркомпросу, ВУЦВК або РНК УСРР, а далі справа полягала тільки в тому, щоб проштовхнути в урядових інстанціях того чи іншого кандидата. Саме через це і через відсутність архівних джерел та документів установ за ті роки відомості про кількість та персональний склад нагороджених не потра-

пили до статистичних документів офіційної звітності. Облік державних нагороджень в Україні почали вести систематично лише з 1935 року”⁹.

1934 рік став переломним для вдосконалення інституту нагородження почесними званнями. Саме з цього часу процес набув чіткого оформлення в тодішньому правовому полі й став усталеним та чітко формалізованим з усіх поглядів.

13 січня 1934 року у м. Харкові було ухвалено спільну Постанову ВУЦВК та Раднаркому УСРР про почесні звання працівникам науки, техніки й мистецтва, що свідчило про початок якісно нового етапу нагородження почесними званнями, а також значне розширення кола осіб, які могли бути ними нагородженими, оскільки до діячів культури додалися працівники сфери науки і техніки.

Прочитуємо найважливішу частину згаданої Постанови:

“Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів УСРР постановили:

1. Встановити такі почесні звання для працівників науки, техніки і мистецтва:

- а) Заслужений діяч науки, техніки або мистецтва.
- б) Народний артист (художник) республіки.
- в) Заслужений артист (художник) республіки.

2. Звання Заслуженого діяча науки або техніки надається за особливо цінні праці в галузі науки або техніки, чи за особливо важливі для соціалістичного будівництва відкриття й винаходи, або за видатну науково-практичну, науково-педагогічну й науково-популяризаторську діяльність.

3. Звання заслуженого діяча мистецтва надається за видатну художню діяльність або за виключно цінні художні твори в будь-якій галузі мистецтва.

4. Звання народного артиста (художника) республіки надається особам, що мають винятково високі заслуги й досягнення в музичному, сценічному й кінематографічному мистецтві, виявлені як у художній творчості, так рівно у виконанні.

5. Звання Заслуженого артиста (художника) республіки надається особам, що мають особливі заслуги в мистецтві, зокрема у виконанні мистецьких творів”¹⁰.

Важливою новацією у нагородженні стало запровадження обов’язкового трудового стажу для нагороджених діячів мистецтва, що було сприйнято позитивно з огляду на відчутне зниження таким чином суб’єктивного фактора.

Як було зазначено у Постанові від 13 січня 1934 року: “Для нагороди діячів мистецтва званням Народного чи Заслуженого артиста (художника) республіки... треба, щоб вони мали стаж художньої роботи в галузі мистецтва не менш як 10 років за Радянської влади”¹¹.

Принциповим нововведенням стало визначення ще більш чіткого за попередній порядку нагородження, що також унеможливило дію суб'єктивного чинника: “Звання Заслуженого діяча науки, техніки або мистецтва й Народного артиста (художника) республіки надається за постановами Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету за поданням відповідних народних комісаріатів, ЦВК АМСРР, обласних виконавчих комітетів, професійних та інших громадських організацій.

Звання Заслуженого артиста (художника) республіки надається за постановами Народного комісаріату освіти УСРР у порозумінні з Всеукраїнським комітетом професійної спілки працівників мистецтва”¹².

Таким чином, можна констатувати, що з 1934 року система нагородження почесними званнями набула в Україні усталеної форми. Хоча у подальшому вона й продовжувала розвиватися і удосконалюватися, але це відбувалося вже виключно у рамках, визначених вищезгаданою Постановою, парадигми і стала важливою складовою нагородної системи спочатку Радянської, а згодом і незалежної України.

---

¹ Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. (У двох книгах). Керівник авторського колективу Д. В. Табачник. – Київ, 2004. – Кн. I. – С. 299.

² Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 49. – С. 765–767.

³ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 2, спр. 598, арк. 29.

⁴ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 2, спр. 598, арк. 29.

⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 435, арк. 26.

⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 22, арк. 108.

⁷ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 22, арк. 53.

⁸ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 22, арк. 73.

⁹ Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. (У двох книгах). Керівник авторського колективу Д. В. Табачник. – Київ, 2004. – Кн. I. – С. 305.

¹⁰ Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1934. – № 4. – С. 23.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

Исследовано историю возникновения в отечественной наградной системе практики награждения почетными званиями в двадцатые годы XX столетия, ее содержание, документально-правовую базу, а также последующее развитие института почетных званий в тридцатые годы.

Ключевые слова: наградная система; почетные звания; кодекс законов о народном образовании; СССР; украинская фалеристика.

The author researches the history of beginning of the practice of giving the honorary titles in the 20-es of the 20 century in the national award system, its content, the normative base as well as the further development of the institution of honorary titles during the 30-es.

Keywords: the award system; the honorary titles; the laws on the people education; USSR; the Ukrainian phaleristics.